

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

KÜLÖNSZÁM

Világvallások a társadalomtudományok tükrében

A TARTALOMBÓL:

Gaál Botond:

A keresztyén gondolkodás mint „fölfelé nyitott” rendszer

Várszegi Asztrik:

Bencések Európában, bencések Magyarországon

Szenkovics Dezső:

Szatja és ahimszá: Gándhi gondolkodásának két központi fogalma

Entz Géza:

A keresztyén szociális korszak vége?

Balázs Judit:

Islám és a korai globalizáció: a modern pénzrendszer előfutára

Tonk Márton:

Filozófia és teológia a kolozsvári iskola gondolkodóinál:

Vallás, filozófia, totalitás Tavaszy Sándor világnézetében

2012

SZÉCHENYI TERV

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

Megjelenik évente négy alkalommal
A kiadvány a TÁMOP - 4.2.2. B - 10/1 - 2010 - 0018. számú projekt keretében valósult meg
A folyóirat kiadását a Soproni Tudós Társaság támogatta

Főszerkesztő / Editor: Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors: Dr. Andrassy Adél CSc, Dr. Fábian Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD, Dr. Kulcsár László CSc, Dr. Székely Csaba DSc

Szerkesztőségi munkatárs / Assistant: Szikra Andrea

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Franz Schausberger PhD (Universität Salzburg, Österreich), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest), Dr. Bóhm Antal DSc (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest), Dr. Ingrid Schwab-Matkovits PhD (Fachhochschulstudiengänge Burgenland, Eisenstadt, Österreich), Dr. Bozidar Lekovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia), Dr. Djerdji Petkovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts:

Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza! A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját. / *We accept APA (Harvard) style only.*

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk: / *Send manuscripts and letters by e-mail only to:* kulcsar.laszlo@bpk.nyme.hu

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll. / *Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.*

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli. / *Articles are refereed by anonymous reviewers before publication.*

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / Send books for review to:

Dr. Kulcsár László egyetemi tanár
Nyugat Magyarországi Egyetem Sopron Ferenczy J. u. 5. 9400 Hungary

Előfizetés: Intézményeknek: 2800 Ft./év; Egyéni előfizetés: 1700 Ft./év;
Példányonkénti ár: 700 Ft./dupla szám: 1400 Ft.

Nyomdai munkálatok / Printing: Scarbantia Nyomda - Palatia Kft.
H-9400 Sopron, Bem u. 3. | Tel.: 99/323-780 | E-mail: nyomda@scarbantia.hu

ISSN 0865 7823

Gazdaság & Társadalom

4. ÉVFOLYAM

2012.

KÜLÖNSZÁM

TARTALOM

Világvallások a társadalomtudományok tükrében

Tudományos Konferencia

Sopronbátfalvi Pálos-Karmelita Kolostor

2011. október 23.

TANULMÁNYOK

Köszöntés és méltatás

Karsai Gábor 3

A keresztyén gondolkodás mint „fölfelé nyitott” rendszer

Gaál Botond 5

Bencések Európában, bencések Magyarországon

Várszegi Asztrik 16

A keresztény szociális korszak vége?

Entz Géza 26

Szatja és ahimszá: Gándhi gondolkodásának két központi fogalma

Szenkovics Dezső 39

Iszlám és a korai globalizáció: a modern pénzrendszer előfutára

Balázs Judit 73

Filozófia és teológia a kolozsvári iskola gondolkodóinál:

Vallás, filozófia, totalitás Tavaszgy Sándor világnézetében

Tonk Márton 88

A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt

Tóth Norbert 102

A „csángó” migráció kezdetei

Varga Norbert 119

Filozófia és teológia a kolozsvári iskola gondolkodóinál

Vallás, filozófia, totalitás Tavaszty Sándor világnézetében

Tonk Márton, egyetemi docens
Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

Filozófia és filozófiatörténet az erdélyi magyar kultúrában¹²⁴

Filozófiával, filozófiatörténettel foglalkozó kutatókként manapság gyakran szoktuk feltenni magunknak a kérdést: jelen van-e ma a magyar kultúrában a filozófia? Szellemi életünknek, kulturális nyilvánosságunknak integráns része-e a filozófiai gondolat, szervesült-e a filozófia kultúránk egészébe? Milyen státusa és szerepe van a bölcséletnek közgondolkodásunkban, a filozófiai múlt mennyire része kollektív emlékezetünknek? Röviden tehát: otthon van-e ma a filozófia a magyar, ezen belül pedig az erdélyi magyar kultúrában? Ha egy tömör választ kívánunk adni a kérdésre, akkor azt mondhatjuk, hogy az erdélyi kultúrában igazából nincs jelen a filozófia, nincs meg benne a bölcsélet „otthonossága”, a filozófia nem szervesül kultúránk egészébe. Kulturális-szellemi nyilvánosságunkban ritkán találkozunk a filozófiai múltra és jelenre való hivatkozással, s talán még kevesebbszer a filozófia szerepének, funkciójának hirdetésével, megerősítésével. Erre a tényállásra példák és a hozzájuk kapcsolódó magyarázatok egész sora adható. A filozófia deficiens kulturális státusának egyik legtöbbit emlegetett indoka például az, miszerint alapvetően irodalmi-történelmi kultúra vagyunk, kollektív emlékezetünk jelentős részét szépirodalmunk és történelmünk alakjai és alkotásai teszik ki, s napjaink kulturális-szellemi diskurzusaiban döntően e területekről merítjük magyarázó és legitimáló argumentumainkat.

Egy másik alapvető tényállással is összefüggésbe hozható ugyanakkor filozófiánk „otthonalansága”, jelesül a „hosszú”, illetve „rövid” filozófiatörténet hipotéziseinek szembehelyezésével. A magyar filozófia történetének egésze kapcsán megfogalmazódó kanonizációs törekvések ugyanis alapvetően két nagy álláspont köré csoportosíthatók. Az első szerint filozófiánk története több évszázadra nyúlik vissza, s kezdete valahol a 17. század évtizedeiben, s hogy mást ne említsünk, mondjuk Apáczai Csere János munkásságában keresendő. A második

---

124 Az itt tárgyalt kérdések, bővebb, részletes kifejtését lásd: Tonk Márton: Filozófiai kultúra és filozófiatörténet Erdélyben: iskolák, intézmények, kihívások. In: Garaczi Imre – Szilágyi István (szerk.): A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében. Veszprém, Humán Tudományokért Alapítvány, 2010. 383-394.

álláspont szerint azonban ez a történet jóval rövidebb időszakot ölel fel, nagyjából a 19-20. század fordulójától eredeztethető, s a magyar filozófiai gondolkodás első nagy rendszeralkotója, Böhm Károly életművével veszi kezdetét. Az első változatról kétségtelenül elmondható, hogy a filozófia és a filozófiatörténet-írás igen tág értelmezésén alapul, s a magyar gondolkodástörténethez rendel egy sor, a magyar nyelvterülethez tartozó eszme-, kultúr- és recepciótörténeti fejleményt is. Ennek az értelmezésnek a talaján aztán például az egyik első magyar filozófusnak tartja az előbb említett Apáczait is, mint a korabeli karteziánus eszmék hazai hirdetőjét és terjesztőjét, ezáltal viszont lehetővé téve azt is, hogy az egyébként szakfilozófiai léptékben „filozófusnak” nehezen nevezhető szerzőnk bevonuljon a magyar filozófiatörténet Pantheonjába. Persze ezzel nem kívánjuk elvitatni az általában vett recepciótörténeti jelentőségét, csupán azt a kérdést próbáljuk feltenni, hogy önálló filozófiai gondolat vagy alkotás hiányában beszélhetünk-e egyáltalán filozófiatörténetről, a szó voltaképpeni értelmében. S a másik, talán még ennél is elgondolkoztatóbb kétely: szűkebb szakmai (filozófiai, filozófiatörténeti), vagy egészen más típusú célokat követünk akkor, amikor századokra visszanyúlva próbáljuk „dokumentálni” magunkat és nemzetünket az egyetemes filozofálás hosszú történetében? A tudományos tárgyilagosságot nem cseréljük-e fel ilyenkor egyféle nemzeti öngazolással és az ebből fakadó demonstratív filozófiatörténet-írással? S nem válik-e még erősebbé kételyünk az olyan filozófiatörténeti munkák olvasásakor, mint amilyen például a már idézett Erdélyi Jánosé, aki az 1885-ben kiadott, *A bölcsészet Magyarországon* című munkájában filozófiatörténetünk tárgyalását valahol Szent István Imre herceghez írott *Intelmeinél* kezdi: „István, a magyarok első királya, a magyarok első bölcsésze.”¹²⁵

A magyar filozófiai múlt mibenlétére, tartalmaira, periodizálására vonatkozó második megközelítés alapján véve sikerrel kerüli meg a demonstratív filozófiatörténet-írás veszélyeit, ezzel egy időben viszont egy jóval rövidebb, legjobb esetben is úgy 130-140 évet felölelő időszakot jelöl ki a magyar filozófia történeteként. A filozófia, illetve a filozófiatörténet fogalmának az előbbinél jóval szűkebb értelmezésből kiindulva az önálló magyar bölcséleti és filozófiai élet kezdeteit a 19-20. század fordulójának környékére teszi. Ennek az elképzelésnek az alaphangját talán éppen a 20. századi „magyar filozófiatörténet-írási reneszánsz” első fontos képviselője, Hanák Tibor üti le, aki munkáiban egyértelműen a „rövid” bölcséleti múlt mellett érvel. „A múlt (*ti. a 19. – T.M.*) század végéig a magyar filozófia elszigetelt magánvállalkozásokból, egy-egy kitűnő tanárember működéséből, néhány jó ismeretterjesztő könyvből és a papneveldék skolasztikus

125 Erdélyi: Id. mű, 10. Egyébként a demonstratív filozófiatörténet-írás létre a magyar bölcsélet kutatói közül néhányan már szintén felhívták a figyelmet. Így például Mester Béla *Magyar philosophia* című kötetében a következőket írja: „Létezik az 'egészséges' nemzeti kultúrát felmutatni kívánó demonstratív filozófiatörténet-írás, amely szerint a nemzeti kultúra része kell legyen a filozófia is, meg kell tehát mutatni, hogy nekünk ilyen is van.” (Kolozsvár-Szeged, Pro Philosophia Kiadó 2006. 28.)

filozófiatanításából állt.”¹²⁶ Vagy másutt: a magyar kultúra a századfordulón jutott el oda, „hogy kialakultak a filozófiai élet működéséhez szükséges intézményi feltételek.”¹²⁷ És való igaz, egy sor fontos esemény erősíti meg azt az álláspontot, miszerint a magyar filozófia és a filozófiai élet kialakulása tekintetében döntő lépések zajlottak le a századforduló környékén: 1880 tájékán kezdi közreadni első rendszeralkotó filozófusunk, Böhm Károly *Az ember és világa* című munkáját, mely mű – a szerző törekvésének megfelelően – valóban az első magyar bölcséleti *rendszert* jelenti; 1881-ben indítja útjára Alexander Bernát és Bánóczi József a filozófia klasszikusainak magyar nyelvű kiadását, a *Filozófiai Írók Tárát*, s ugyanebben az évben Böhm Károly leteszi a *Magyar Philosophiai Szemle* alapjait; ezekben az években kerül megalapításra az első filozófiai tanszék a budapesti egyetemen (1895), s rögtön a századfordulót követően, 1901-ben létrejön a *Magyar Filozófiai Társaság* is. S bár konkrét évszámokhoz nem köthető, ez az a periódus, amikor kialakul a modern értelemben vett magyar bölcséleti műnyelv, vagy ahogyan ma neveznénk: filozófiai szakterminológiánk.¹²⁸ Az erdélyi filozófiai, filozófiatörténeti fejlemények természetesen szorosan kapcsolódnak ezekhez az eseményekhez: a kantiánus-fichteianus Böhm Károly 1896-tól a filozófia nyilvános rendes tanára a kolozsvári egyetemen, s nem sokkal később kezd szerveződni személye körül a magyar filozófiatörténet egyik igen fontos bölcséleti centruma, az ún. „kolozsvári iskola”.

Mindent összevetve, a 19-20. század fordulójának filozófiai történései, az alakulóban lévő filozófiai élet eseményeinek rendszeressége, az intézményesülés jól körvonalazódó irányai (szakmai testület, egyetem, folyóirat, könyvkiadó, stb.), a filozófia kortárs irányzataihoz való kapcsolódás, s nem utolsósorban az önálló üzenetet, mondanivalót hordozó magyar filozófiai alkotások születése arra a konklúzióra vezetnek, hogy a magyar gondolkodás történetében, ezen belül pedig a filozófia és a filozófiai kultúra történetében éles határvonal van az 1880-as éveket megelőző, s az azt követő időszak között.

Ezeket a megállapításokat elfogadva további következtetések fogalmazhatók meg a filozófia kultúráján belüli jelenlegi helyzetére, státusára nézve. Történelmi, kulturális, egyetemes filozófiatörténeti léptéket alkalmazva egyaránt arra a felismerésre jutunk, hogy egy igen „rövid” bölcséleti tradíciót tudhatunk magunkénak, s ez minden bizonnyal nem túl kedvező a filozófia kulturális integrálódása, társadalmi-szellemi nyilvánosságban betöltött szerepe, hatása

---

126 Hanák: Az elfelejtett reneszánsz, 20.

127 Uo. 22.

128 Erról a kérdésról a magyar filozófiatörténet szegedi kutatója, Laczkó Sándor közölt igen alapos tanulmányt *A magyar filozófiai műnyelv kialakulása Apáczaitól a 19-20. század fordulójáig* címen. (In: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Budapest, Áron Kiadó, 2004.)

vonatkozásában. Erdélyi vonatkozásban ugyanakkor – az önálló magyar bölcselet időben szűk tradíciója mellett – a filozófia kulturális-társadalmi „otthonra lelése” ellen dolgozott egy másik igen fontos, a magyarországi helyzettől sok tekintetben eltérő tényező is: az erdélyi filozófiai élet töredezettsége, az erdélyi filozófiai hagyományok szakaszossága. Ezzel is magyarázható, hogy a „filozófiai kultúra sohasem tudott igazán szervesülni az erdélyi szellemi folyamatokban, s nem vált ténylegesen az erdélyi magyar művelődés integráns részévé.” (Demeter – Tonk – Veress 2002. 207.)

Mit is jelent az erdélyi tradíció ezen töredezettsége, szakaszossága? Ha Erdély felől tekintünk végig a magyar filozófia történetének 130-140 évén, négy nagyobb gondolkodástörténeti-tematikusan időszakot határolhatunk be. Az első *a századfordulót megelőző évektől Trianonig*, illetve a főhatalomváltásig tart, filozófiai szempontból pedig egyféle „tisztá”, rendszeres filozófia, a bölcseleti gondolkodás térben-időben független, nagy témáinak tárgyalása jellemzi (ismeretelméleti, ontológiai, axiológiai, etikai, metafizikai kérdések), a vizsgálódások alaphangját, szellemi környezetét pedig – korántsem meglepő módon – a korabeli német filozófia, a kantianizmus, fichteanizmus, újkantianizmus paradigmái adják meg és határolják be. A korábban már több ízben emlegetett Böhm Károly „tisztá filozófiai rendszerre” törő munkássága, életművének erős kolozsvári vonatkozása is erre az időszakra esik: 1896 és 1911 között volt az ekkor már európai rangú kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanára, ugyanakkor az erdélyi kultúra és szellemi élet meghatározó alakja. Kolozsvárhoz, az egyetemhez fűződő mély viszonyáról a századforduló ismert jogtudósa, Králik Lajos ír igen szép sorokat: „A kolozsvári egyetemi élet nagy áldás volt Böhmre nézve. [...] Megelevenedett. [...] A kolozsvári egyetem tanári kara büszkén, önérzettel tekinthet arra, hogy felismerte Böhm nagy erejét, és hogy ezt a nagy erőt illő módon a neki megfelelő helyre, az egyetemi tanárságra meghívta. Az ország hálával tartozik a kolozsvári egyetem tanári karának azért, amit Böhm Károly meghívásával tett. Böhm hálája tudva van. Azt mondta nekem: 'Nagy szerencsém volt ez a Kolozsvár! Új, dicső életet kezdtem élni!'” (Králik 1913. 356.) Egyetemi tanárként, iskolateremtő filozófusként, intézmény- és folyóirat-alapítóként tehát nem pusztán a magyar bölcselet történetében, hanem az egész erdélyi művelődéstörténetben is kiemelkedő szerepe volt. A magyar nemzeti filozófia megteremtésének programját igen fiatalon tűzte ki magának, életében pedig makacs kitartással képviselte – e törekvés mentén jött létre aztán a magyar bölcselet első, paradigmáit, tartalmait tekintve a 19. század szintéziseinek szellemét tükröző egységes filozófiai rendszere (vö. Egyed 2000. 8.).

Az erdélyi magyar filozófia történetének következő szakasza *a két világháború közötti időszak*, melynek döntő jellemzője a szisztematikus filozófiai kérdésektől a kisebbségi lét és kultúra aktuális problémáira irányuló vizsgálódások felé való fordulás. Az erdélyi magyarság radikálisan megváltozott politikai, hatalmi helyzete

természetes módon hozta magával a filozófiai kérdésselvetések ilyenét módosulását, de egyszersmind azt is, hogy a német filozófia továbbra is jól kimutatható hatása a német egzisztenciafilozófia recepciójával, témáival egészült ki. Ez utóbbi aspektust kitűnően érzékelteti az időszak központi szellemi irányzata, a kolozsvári Böhm-iskola filozófiai gondolkodása is. A mára már magyar nyelvterületen bizonyítottan filozófia- és eszmetörténeti jelentőségű, magyar filozófiatörténeti körökben pedig a legutóbbi ezredforduló környékétől egyértelműen kanonizált „kolozsvári iskola” vagy „kolozsvári Böhm-iskola” meghatározó alakjai – Bartók György, Kibédi Varga Sándor, Kristóf György, Makkai Sándor, Ravasz László, Tankó Béla, Tavaszgy Sándor, Varga Béla – több generáción keresztül az erdélyi szellemi-filozófiai élet sok tekintetben meghatározó személyiségei voltak.¹²⁹ Gondolkodásukra általában véve jellemző az egyetemes, illetve a kortárs európai filozófia tartalmának az erdélyi magyar kultúra, művelődés és társadalom problémáinak elemzésében való „kihasználása”, a kisebbségi lét ontológiai, etikai, axiológiai vizsgálata. „Nemcsak elméleti megoldásait keresték a kisebbségi létnek, hanem mint praktizáló lelkészek, [...] de a mindennapi pezsgő szellemi életben is, tanárként, közíróként, különféle szervezetek, szerkesztőségek tagjaiként vagy vezetőiként aktív formálói voltak a Trianon utáni valóságnak.” (Veres 2003. 7.)

A második világháborút követő szocialista rendszerváltással az erdélyi filozófiai gondolkodás folytonossága újra megtört, s *a rendszerváltás filozófiájának időszakára* a hatalmi-ideológiai önkény, a nem létező filozófiai nyilvánosság, az egyetemes filozófiai alkotások és tartalmak földrajzi-szellemi bezártságból származó erősen töredezett recepciója, s általában az önálló filozófiai alkotótevékenységet ellehetetlenítő politikai-ideológiai terror volt a jellemző. A romániai (erdélyi) szocializmus ezen időszakában a gondolkodás belső terébe visszahúzódott filozófiai reflexió mégis képes volt vitathatatlan tartalmakat, eredményeket felmutatni, elég ha itt csupán a korszak akár tipikusnak is tekinthető tragikus-filozófus hőisére, Bretter Györgyre és munkásságára gondolunk.

Az erdélyi filozófia történetének utolsó szakasza *az 1989-es újabb rendszerváltással kezdődő időszak*, melyre a filozófiai élet újraéledése, a filozófiai „felzárkózás”, a filozófiai élet alapvető intézményeinek újjászervezése volt a jellemző.

---

129 A kolozsvári Böhm-tanítványok körét első ízben önálló szellemi centrumként, iskolaként talán éppen Makkai Sándor definiálta (vö. Makkai 1925.), s később Kibédi Varga Sándor „erdélyi iskolának” nevezte a csoportot (vö. Kibédi Varga 1980). A „kolozsvári iskola” magyar filozófiatörténeti kanonizációjának datálását tekintve jelzésértékű, hogy 2000-ben az iskola létét rögzítő címen jelenik meg az 1996-ban megrendezett „Böhm Károly nemzetközi tudományos konferencia” előadásanyaga (*Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”*), 2003-ban pedig Veres Ildikó közöl önálló kötetet *A kolozsvári iskola* címmel. Jelen tanulmány szerzője az *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszgy Sándor gondolkodásában* című kötetben foglalkozott részletesen a kolozsvári Böhm-iskola szerepének és filozófiai „arculatának” értékelésével (vö. Tonk 2002).

Az erdélyi bölcseleti tradíció ezen rövid áttekintésének összegzéseként megállapítható, hogy egy történelmileg, politikailag, de ugyanakkor tartalmilag sem túl folytonos, törésekben, fordulatokban gazdag, igencsak szakaszos hagyományt mondhatunk magunkénak. Ha ehhez a tényhez még hozzáadjuk a magyar (ezen belül pedig az erdélyi) „rövid”, száz-százötven éves filozófiai múlt hipotézisét is, talán közelebb kerülünk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért nem szervesült a bölcselet szellemi életünk egészébe, hogy miért nincs otthon napjaink erdélyi kultúrájában a filozófia.

A „kolozsvári iskola” és Tavaszy Sándor¹³⁰

A 19. század végi – 20. század eleji szellemi élet kiemelkedő központja volt Kolozsvár, ahol a Böhm Károly megalkotta első filozófia rendszer „talaján” egy olyan fiatal filozófus-teológus nemzedék nőtt fel, amelyiknek meghatározó szerepe volt a 20. század első felében, de talán napjaink Erdélyében is. Mint láttuk, nem pusztán elméleti megoldásait keresték a kisebbségi létnek, hanem aktív formálói voltak a Trianon utáni valóságnak. Gondolkodásukat – a böhmi indíttatás mellett – alapjában határozta meg a protestantizmus, a német filozófiai tradíció és a korabeli európai filozófiai-teológiai irányzatok, így nem csoda, hogy például Varga Béla unitárius teológiai tanulmányai, vagy Tavaszy Sándor dialektika teológiája a kor kiemelkedő magyar elméleti-teológiai teljesítményeit is jelentik. A kolozsvári iskola legtöbb gondolkodója esetében elmondható, hogy világnézetüket a filozófiai és teológiai gondolkodás kettőssége határozta meg, s jól példázza ezt az általános jellemvonást Tavaszy Sándor szellemi öröksége: az első magyar barthiánusként, egyházi tisztségviselőként és teológiai professzorként életműve mindvégig magán viseli a teológus kézjegyét; ugyanakkor viszont Böhm tanítványként, a „kolozsvári Böhm-iskola” tagjaként, s nem utolsó sorban kantiánusként soha nem került ki a filozófia vonzasköréből. Nagyon szépen ír erről saját maga egy 1931. október 8-án kelt naplóbejegyzésében: „Ennek a bejegyzésnek címéül azt szeretném odaírni: Kant és Barth, vagy azt: <Az én dualizmusom>. Kétségtelen, hogy két tekintet előtt állunk. Az egyik az Úristen fenséges és szuverén tekintete, a másik a magában tusakodó, a kérdező és felelgető emberi szellem tekintete. Ez [utóbbi] felnéz arra, de csak akkor, ha megszólaltatik, amaz letekint erre, ha kikutathatatlan akaratából úgy tetszik. Arról az oldalról nincs felmenés, mert a szuverén Úristen mint meredek fal, mint rettenetes sziklafal áll az ember előtt és csak ha mennydörög és

130 A tanulmány e részében tárgyalt kérdések nagyobb terjedelmű kifejtését lásd: Tonk Márton: *Nemzet, közösség, szolgálat. Tavaszy Sándor szellemi öröksége*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009. 493-511.

villámlik, vagy áldólag ragyog és fénylik, úgy nyer nyilatkozatot onnan az ember. Az ember oldaláról [Isten], mint egészen más, megismerhetetlen. Az ember próbálkozik az őstitok világához feljutni, de csak a próbálkozásnál marad. Ennek a meg nem szűnő próbálkozásnak, erő kifejtésnek célját a kérdésben éri el, mert a kérdésesen túlmenni nem tud. Ez a próbálkozás a filozófia.” Tavaszy gondolkodói attitűdjének e kettőssége gyakorlatilag lehetetlenné teszi az életmű filozófiai, illetve teológiai vonatkozásainak határozott különválasztását, hiszen éppen ezek állandó kölcsönhatása szolgáltatott számára újabb és újabb problémákat.

De ki is volt Tavaszy Sándor? 1951 decemberében, Tavaszy koporsójánál Vásárhelyi János református püspök búcsúbeszédének a *Micsoda az ember?* címet adta – nem véletlenül. Én is az emberrel fogom kezdeni. Kiegyensúlyozott, nyugodt, alázatos ember volt, aki maradéktalanul hitt abban, hogy van nálunk magasabb hatalom, mely életünket megszabja, irányítja, s hogy vannak egyéni ambícióinkat, személyiségünket, akaratunkat háttérbe szorító, ezeknél jóval fontosabb ügyek és feladatok. Korabeli „krónikák” is feljegyzik, hogy majdhogynem zavarba ejtő volt küldetéstudatának intenzitása és őszintesége, s a környezetében élők sokszor azért érezték feszélyezve magukat, mert – hozzá képest – alkalmatlanok voltak erre az „elemi erejű” közösségi gondolkodásra. Személyes feljegyzéseiben viszonylag fiatalon, 39 évesen, maga Tavaszy írja, hogy „elmélkedve elmúlt éveim története fölött, azt állapíthatom meg [...], hogy amióta öntudatos életfelfogással rendelkezem, mindig – a világ szerint – ama ’bolondok’ közé tartoztam, akik ismertek maguknál és saját ügyüknél valami nagyobbat, aminek szolgálatába rendelték erejüket, képességeiket, idejüket, egész életüket. Mindig nagyobb ügy volt számomra: a kultúra, a nemzet, az emberiség érdeke [...]”¹³¹

Nem a tisztségek és a renomé, hanem a nemzet- és tudománypolitikai feladatok elvégzése motiválta, s előbbieken csupán pusztán eszközt látta annak, hogy túllépjünk saját érdekeinken, egyedi egzisztenciánkon, hogy átlépjünk individuális mivoltunkból közösségi identitásunkba. Felfogásának tisztaságát, feladatvállalásának őszinteségét igen szépen érzékeltetik a kolozsvári református kollégiumban egykoron elhangzott mondatai: „Milyen könnyű átvándorolni a földi lét árnyékos völgyein annak, aki nem hordoz küldetést a lelkében, milyen könnyű megalkudni, kitérni nehézségek elől annak, aki csak a saját kis érdekeit szolgálja [...]. Milyen könnyű dicsőséget, hírnevet szerezni annak, aki nem néz fennebb és nem lát magasabbat saját dicsőségénél. [...] Milyen könnyű annak, aki csak saját nevében szól s csak a saját nevéért, csak a saját létéért és jövődjéért

131 Tavaszy Sándor: Az én utam. Élmények, gondolatok, törekvések (1922-1932). Kézirat [hagyaték], 1927. február 27-i bejegyzés.

hordoz felelősséget a lelkében. Milyen könnyű annak, aki Káin lelkét hordozza csupán: avagy őrizője vagyok az én atyámfiának?”¹³²

Tavasz Sándor valóban őrizője próbált lenni atyafiainak: apaként, lelkipásztorként, teológiai professzorként, filozófusként, pedagógusként, egyházi elöljáróként és tudományos-kulturális intézményeink tisztségviselőjeként egyaránt. Ennek a felelőség- és kötelességtudatnak, valamint a belőlük származó engedelmisségnek és szolgálatnak kifejeződése lett teljes életútja, munkássága, intézményi szerepvállalásai. 1920-tól választmányi tagja az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, 1929-ben pedig megválasztják a Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály elnökévé, mely funkciót 11 éven keresztül, 1940-ig tölti be. 1930-tól az EME egyik alelnöke, egy ideig az elnöki tisztséget is ellátja. 1924-től az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja, s nemsokára a társaság folyóiratának, a *Pásztortűznek* társszerkesztője. A Reményik Sándor köré csoportosuló ún. Pásztortűz-kör oszlopos tagja, s egyike volt azoknak a publicistáknak, íróknak, akik a másik írócsoporttal, a Helikon-körrel is keresték a kapcsolatot. Hogy végül a két szellemi kör egymás között szorosabb együttműködést létesített, abban nagy szerepe volt magának Tavaszynak is, akitől egyáltalán nem volt idegen az a törekvés, amelyet Pomogáts Béla a nagy „irodalompolitikai koalíció” létrehozására tett törekvésnek nevez. A Helikon ugyanis alapjában egy „erősen heterogén társulás volt, amelyben, ha nem is mindig békésen, megfért a konzervatív Bánffy Miklós, Reményik Sándor, Kovács Dezső, a reformkonzervativizmust képviselő Makkai Sándor, Tavasz Sándor, a liberális Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Molter Károly, Tabéry Géza, a polgári radikális Szántó György, Ligeti Ernő, Kádár Imre, a népi-radikális Kós Károly, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Kacsó Sándor. [...] A tömörülés a polgári humanizmus jegyében jött létre, megértésre törekedett a többségi nemzettel és a többi kisebbséggel, az európai műveltség igényének adott hangot.”¹³³ Ennek a polgári humanizmusnak a szellemében lesz aztán Tavasz alapító tagja az 1926-ban Kemény János kezdeményezésére Marosvécsen megalakult Erdélyi Helikonnak, s így vált az írói tömörülés lapja, a *Helikon* rendszeres szerzőjévé is. Teológiai tanártársaival, Makkai Sándorral és Imre Lajossal együtt az *Út* című lelkipásztori és nevelői folyóirat, Maksay Albert, és később Nagy Géza mellett pedig a *Kálvinista Világ* református egyháztársadalmi folyóirat szerkesztője. 1934-ben ez utóbbiból jön létre a *Kiáltó Szó* című folyóirat, amelynek szintén szerkesztője, s ugyanakkor – 1925-től – jelentős részt vállal a *Református Szemle* kiadásában. Fáradságot nem kímélve működött közre az Erdélyi Közművelődési Egyesület újraszervezésében is, s egy ideig az egyesület

132 Tavasz Sándor: *Isten akarátának erdélyi magyar prófétája. Istentiszteleti beszéd a kolozsvári kollégium Apáczai-emlékünnepején, 1926. január hó 8-án, a kolozsvári kollégium oratóriumában.* Kézirat [hagyaték], 3.

133 Pomogáts Béla: *A transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája.* Budapest 1983. 72-73.

alelnöki tisztségét is ő töltötte be. „Hivatásos” természetjáróként az Erdélyi Kárpát Egyesület is tagjai közé fogadja, 1937-45 között az egyesület elnöki tisztségét tölti be. Ha egyéb tudományos-közéleti teendői nem szólították el, szombatonként – családja, barátai, munkatársai, tanítványai társaságában – szinte törvényszerűen járta a Kolozsvár környéki dombokat, hegyeket, erdőket, s valami csodálatos összefüggést tudott létrehozni a teológia, a filozófia, a nemzetpolitika, valamint az erdélyi tájak számára sajátos esztétikuma, kifejezőereje között. Ilyen irányú gondolatait összegzi az 1938-ban megjelentetett *Erdélyi tetők*ben, és olykor talán még szebben, még személyesebben az 1932-42 közötti időszakban vezetett naplójegyzeteiben. A Tavaszy felfogását és szellemiségét jól ismerők számára ezért nem tűnik furcsának vagy komikusnak, ha a neves teológia- és filozófiaprofesszort, az egyházat képviselni hivatott püspökhelyettes-főjegyzőt, vagy akár a tudomány méltóságát és súlyát megjeleníteni hivatott EME-elnököt igen gyakran háromnegyedes bő nadrágban, túrabakancsban, katonai hátizsákjával a hátán, kezében kirándulóbottal idézik fel életrajzírói, amint nyugodt, derűs tekintettel a Csiga-dombról tekint körbe a Szamosra, a Leányvárra, a Gorbói-völgyre és a Gyalui-havasok hosszan elnyúló vonulatára.¹³⁴

A magyar filozófia- és teológiatörténetben betöltött szerepe meghatározónak bizonyult a későbbi generációkra nézve. Többek között neki is köszönhető, hogy a „kolozsvári iskola” meghatározó alakjaként a magyar filozófia nagy rendszeralkotójának, Böhm Károlynak a nevét hosszú évtizedek teológus-filozófus generáció megismerhették. Jelentősége nem csekélyebb akkor sem, ha egzisztencialista gondolkodóként, a dialektika teológia és az azzal kéz a kézben járó egzisztenciafilozófia hirdetőjeként, terjesztőjeként értékeljük munkásságát. Ilyen irányú recepciótörténeti jelentősége mind az általában vett magyar filozófiai-teológiai gondolkodás, mind pedig az erdélyi magyar szellemi élet szempontjából elvitathatatlan, a kierkegaardai és heideggeri egzisztenciafilozófia első magyar befogadóinak egyike, ugyanakkor pedig minden kétséget kizáróan az itthoni tudományos életben abszolút újdonságnak számító irányzat első erdélyi receptora, közvetítője. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, ő volt Erdély első „egzisztencialista gondolkodója” – recepciótörténeti értelemben biztosan nem. Példaértékű az a recepció, az egzisztencializmus eszméinek ama gyors feldolgozása, melyről Tavaszy *Lét és valóság* című munkája tanúskodik: 1933-ban ugyanis a kolozsvári filozófus már olvasta (mi több, művében értelmezte) Heidegger 1929-ben megjelent *Kant und das Problem der Metaphysik*, valamint a *Was ist Metaphysik?* című műveit. Ugyancsak *A lét és a valóság* oldalain többszöri utalást találunk Karl Jaspers 1932-ben megjelent *Philosophie* című művére.

134 Így emlékezik meg róla pl. ifj. Czeglédi Sándor debreceni teológiai professzor is, 1961-ben. C.S.: *Tavaszy Sándor* (1888-1951). Az Út XXVII(2001). 202-205.

A filozófiai igazságkeresés során szüntelenül az „egész”, az „egyetemes” megragadásának vágya hajtotta. De nem valami absztrakt, univerzális filozófiai kategóriának a felfedése, hanem annak az „egész”-nek a leírása, amely megadhatja a teljes értékű emberi élet viszonyítási pontjait, alapelveit. Ahogyan ő maga gyakorta szokta emlegetni: filozófiáját nem teoretikus, hanem praktikus érdekek szem előtt tartása határozza meg, hiszen csak így lesz az elvont gondolatrendszerből tulajdonképpen *világnézet*.¹³⁵ Az emberi élet végső alapját megadó totalitás, az „egész”-et tartalmazó, azon alapuló világnézet viszont már túllép a filozófiai gondolkodás illetékességi körén. Nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk: Tavaszy Sándor elsősorban teológus volt, aki – tanítványa, Geréb Pál visszaemlékezése szerint – „a mulandó embernél végtelenül nagyobbak tartotta az igazságot, és engedte, hogy az emberi szellem szuverenitásában bízó filozófust legyőzze az egyedül szuverén Úristen. [...] Minden tudását, minden szellemi képességét és odaadását beállította Isten szolgálatába, hogy annak érvényt szerezhessen a teológiai tudományban, az egyházi életben és az élet minden vonalán. [...] Megláttuk nála, hogy mit jelent szenvedélyesen teologizálni, úgy végezni ezt a teológiai munkát, mint legfőbb létszükségletet.”¹³⁶ És valóban létszükséglet volt neki a teológiai munka: az emberi egzisztencia abszolút viszonyítási pontjához, a végső totalitás-tapasztalathoz, Isten igéjéhez elvezető létszükséglet. Mélyen hívő ember volt, aki számára minden élettapasztalat, minden tudományos igazság, a történelem teljes folyamata, a minket körülvevő természet összes rezdülése a hit, a kinyilatkoztatott igazság értelmezési keretében nyerhet csak jelentést. Tavaszy teológiájáról írt tanulmányában találóan írja róla monográfusa, hogy felfogásában „a hitismerettől vezetett emberi szellem minden további ismeréssel csak ezt a megtalált helyet járja be és írja le. Aki itt áll, valóban a tetőn, a csúcson van. Ez a felfedezés az Isten igéje iránti teljes engedelmisséget vonja maga után, s [...] ez a szemlélet Tavaszy Sándor tudósi habitusának alapvonása lett.”¹³⁷

Ennek az létszükségletnek, valamint a belőle származó engedelmisségnek és szolgálatnak kifejeződése a református egyházzal való összes intézményes kötődése is. 1913-15 között Tavaszy az erdélyi egyházkerület püspöki titkára, Kenessey Béla püspök mellett; 1921-től a kolozsvári Teológiai Fakultás rendes tanára, majd 1924-től nyolc éven keresztül ugyanezen intézmény igazgató professzora; 1937. január 30-án pedig megválasztják az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettes-főjegyzőjévé, mely tisztségnek 1951-ben bekövetkezett haláláig áldozatos munkával tett eleget.

135 Vö. Tavaszy Sándor: *A világnézet belső képe*. = T.S.: Világnézeti kérdések. Torda 1925. 5-6.

136 Geréb Pál: *Tavaszy Sándor szellemi öröksége*. Előadás az 1952. február 14-én Kolozsváron megtartott Tavaszy-émlékünnepélyen. 5-6. Kézirat [hagyaték]

137 Juhász Tamás: *Tavaszy Sándor (1888-1951)*. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot tettek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai 1895-1948*. Kolozsvár 1996. 282.

Eme sokrétű egyházi, oktatói és lelkipásztori szerepvállalásai, tisztségei mellett Tavaszgy mégis megmaradt a szellem emberének. Maga írja önéletrajzában, hogy „nem a *forum externum*ban, hanem a *forum internum*ban éltem. Tanultam, tanulmányoztam, írtam és tanítottam.”¹³⁸ Teológiai vonatkozásban ennek a tanulmányozásnak és írásnak csodálatos, de ugyanakkor a magyar (református) dogmatörténet szempontból kiemelt jelentőségű terméke az 1932-ben Kolozsváron megjelent *Református Keresztyén Dogmatika*, az a mű, melyben Tavaszgy első ízben tette ismertté a teljes magyar nyelvterületen Karl Barth európai kultúráját máig meghatározó dialektika teológiáját. Ezt megelőzően, 1923-ban Tavaszgy már ismerteti *Az út* című folyóiratban Karl Barth korszakalkotó művét, a *Römerbrief*-et, s Barth Adolf von Harnack kritikájára adott válaszát. A munka – amely egyébként teológiai tanárok, hallgatók és lelkipásztorok számára készült „tankönyv” kívánt lenni – teológiai jelentőségét tovább fokozza az a tény, hogy kiadását megelőzően jó fél évszázada nem írt magyar református teológus rendszeres dogmatikát, s megjelenését követően legalább újabb fél évszázadig nem lehetett a Tavaszgy művét figyelmen kívül hagyva református dogmatikát írni. A *Református Keresztyén Dogmatika* fontosságát igen jól érzékelteti az a tény is, hogy legszigorúbb korabeli bírálója is kénytelen elismerni azt, miszerint a benne nyújtott szintézis „egyike az irány legérettebb alkotásainak, amely ugyanazon tudományos színvonalon, s a kijelentés feltétele mellett történő bizonyágtévesnek ugyanazon magaslátán mozog, mint a dialektika teológia német képviselőinek tudományos munkássága és hívő bizonyágtétele.”¹³⁹ Amikor a dialektika teológia vezéregyénisége, Karl Barth 1936-ban Magyarországon és Erdélyben is látogatást tett, Kolozsváron barátja, Rudolf Pestalozzi társaságában egy másik „barátjához”, Tavaszgy Sándorhoz is eljutott. Barth titkárnőjének naplójából tudjuk, hogy a neves német gondolkodó mekkora nagyrabecsüléssel és tisztelettel viseltetett kolozsvári eszmetársa iránt, és teljes mértékben tudatában volt annak, hogy újreformátori teológiájának erdélyi sikerét Tavaszgy Sándor és a *Református Keresztyén Dogmatika* tették lehetővé. Mint ahogy azzal is tisztában volt – ő maga is előadóként, tanárként érkezett Erdélybe és Magyarországra¹⁴⁰ –, hogy a kolozsvári teológia professzora a katedráról is sikerre viheti az Ige feltétlen tekintélyének barthi gondolatát.

Az újreformátori teológia szemléletmódja, valamint a filozófia paradigma-rendszere közötti kapcsolatot igen jól érzékelteti az a distinkció, vagy talán helyesebben, az a viszony, melyet Tavaszgy a vallás és a metafizika között tételez. Úgy véli, hogy minden metafizikát megelőző bizonyos vallásos hajlam, s hogy a

138 Dr. Tavaszgy Sándor: *Curriculum vitae*. 3. Kézirat [hagyaték]

139 Vasady Béla: *Megjegyzések a legújabb református dogmatikához*. *Theológiai Szemle* VIII (1932). 488-489.

140 Barth 1936. október 4-6 között látogatta meg a kolozsvári református teológiát, ahol *Isten kegyelmi kiválasztása* címen tartott előadás-sorozatot.

metafizikai abszolutizálás képessége csakis a vallásos indíttatású szellem számára bizonyul hatékonynak. Természetesen ezzel Tavaszy nem egy metafizika-ellenes álláspontot képvisel. Ellenkezőleg, úgy gondolja, hogy a metafizika feladata az értelem és az ész eszközeivel feleletet keresni a lét végső alapjának kérdésére, beleértve – amennyire ezt az emberi lehetőségek megengedik – az emberfelettinek, a világfelettinek, a transzcendensnek a megragadását is. A metafizika tehát elvezethet a valóság utolsó feltételéig, ám az értelem számára ez csupán utalás-jellegű marad: Isten ugyanis autentikus módon csak a Kijelentésből ismerhető meg. Vagy ahogyan ennél jóval egyszerűbben fogalmaz: kijelentés és ész – illetve az ebből fakadó természetes ismeret – között minőségi különbség van, s éppen ezért – írja – „nincs szükség többé arra a tojástáncra, amely a kettőt egymással ki akarja békíteni.”¹⁴¹

Eme minőségében és mennyiségében nem mindennapi tudományos, közéleti, társadalmi tevékenység elismeréseként méltán vált aztán Tavaszy 1940-ben a Horthy Miklós által a magyar művelődés fellendítésében kimagasló érdemeket szerettek számára alapított állami érdemrend, az ún. Corvin-koszorú kítüntetettjévé is, olyan erdélyi közéleti személyiségekkel egyetemben, mint Berde Mária, Bíró Venczel, báró Kemény János, Kós Károly, Nyíró József, Tamási Áron vagy Varga Béla. Különleges személyiségének és zord történelmi körülmények közepette megélt, hittel teli világnézetének, ámde egyszersmind a két világháború közötti erdélyi magyar életérzés szemléltetéseként is végül hadd idézzük fel Tavaszy Sándor két, gyakorlatilag egyazon időben született naplóbejegyzését: „1940. augusztus 15. Ma indult el Budapestről a Zsófia nevű hajón a magyar küldöttség Turnu-Szeverinbe a román-magyar tárgyalásokra. Fájdalmas dolog, hogy ebben az országban a román nemzeti lelkesedést mindig a magyarság elleni gyűlölet lángja éltette. Minél nagyobb volt ez a gyűlölet, annál nagyobb volt a lelkesedés és viszont. Abban a visszás és kínos helyzetben vagyunk, hogy a nemzeti élet értékét, becsét, szépségét és jogosultságát nem hirdethetjük, mert ugyanazoknak a nemzeti elveknek a nevében büntetnek [...] Ha tehát nem is mondhatjuk Makkaival: Nem lehet! – azt azonban igen, hogy óriási lelki erőfeszítésekkel lehet!” Néhány nappal később pedig a következő bejegyzést olvassuk: „1940. augusztus 28. Tulajdonképpen minden csoda a természetben. Csoda az, hogy a búzaszem a földbe hatol, kicsírázik, magából gyökeret, szarát, kalászt növel. [...] Csoda, hogy minden élő szervezet a saját alkotánának megfelelő táplálékot veszi fel a talajból, a légkörből. Ezek a csodák soha meg nem fejthetők. Ezekben megsejtjük a Teremtő hatalmát, de hogy a Teremtő mit gondol rólunk, mit akar velünk, azt semmiféle természeti csoda megfejteni soha nem tudja.”

---

141 Tavaszy Sándor: *A tudományok rendszere*. 23.

Irodalom

DEMETER M. Attila – TONK Márton – VERESS Károly

- 2002 Az erdélyi magyar filozófia a XX. század utolsó évtizedében, in: Tánczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről*. Scientia Kiadó, Kolozsvár

EGYED Péter

- 2000 A rendszer. És üzenete, in: Tonk Márton – Laczkó Sándor (szerk.): *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”. A kolozsvári Böhm Károly Nemzetközi Konferencia előadásai*. Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár – Szeged

ERDÉLYI János

- 1885 *A bölcsészet Magyarországon*. Franklin Társulat, Budapest

HANÁK Tibor

- 1981 *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern

JUHÁSZ TAMÁS

- 1996 Tavasz Sándor (1988-1951), in: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot tettek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai 1895-1948*. PTI, Kolozsvár

KIBÉDI VARGA Sándor

- 1980 *Magyar és német filozófia (Az erdélyi és badeni iskola)*, in: Kibédi Varga Sándor: *A szellem hatalma*. München

KRÁLIK Lajos

- 1913 Egy gyermekkori barát Böhmről. Adalékok Dr. Böhm Károly életéhez, in: Kajlós (Keller) Imre (szerk.): *Dr. Böhm Károly élete és munkássága*. I. kötet. Madách Társaság, Besztercebánya

LACZKÓ Sándor

- 2004 A magyar filozófiai műnyelv kialakulása Apáczaitól a 19-20. század fordulójáig, in: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Áron Kiadó, Budapest

MAKKAI Sándor

- 1925 *Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

MESTER Béla

- 2006 *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár – Szeged

TONK Márton

- 2002 *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavasz Sándor gondolkodásában*. Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár – Szeged
- 2009 Nemzet, közösség, szolgálat. Tavasz Sándor szellemi öröksége, in: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 493-511.
- 2010 Filozófiai kultúra és filozófiatörténet Erdélyben: iskolák, intézmények, kihívások, in: Garaczi Imre – Szilágyi István (szerk.): *A kultúra, a tudomány és*

a nemzet helyzete a Kárpát-medencében. Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 383-394.

TAVASZY SÁNDOR

1925 *A világnézet belső képe*, in: Tavaszy Sándor: *Világnézeti kérdések*. Füßy József Könyvnyomdája, Turda-Torda, 5-6.

1925 *A tudományok rendszere. A teológiai tudomány helye a tudományok mai rendszerében*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Cluj-Kolozsvár

VERES Ildikó

2003 *A kolozsvári iskola I.* Bíbor Kiadó, Miskolc

VERESS Károly

2003 *Egy létparadoxon színe és visszája. Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására*. Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár